

Pap Ferenc

Graduáltól diktálásig

Változások és következmények a nagykőrösi források alapján

A XVIII. század második fele az egyházzenei átalakulások első „nagy” korszaka.¹ A keresztyén és magyar egyház hazai reformáció által is vállalt és továbbvitt értékrendjének fokozatos lecserélése megyébe ettől az időtől kezdve. Vegyük csupán a XVII. század elejétől egynemű református, mindvégig iskolafenntartó, az I. Rákóczi György által saját kézzel ajánlott és adományozott Öreg graduált mind a mai napig gondosan elzárva őrző alföldi mezőváros, Nagykőrös példáját!

Pap Ferenc református lelkész (Nagykőrös), a KRE HTK Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszékének egyetemi tanársegédje (Budapest), a Szenci Molnár Albert Egyházművészeti Intézet alapító tagja.

A város a reformációt a XVI. század közepén fogadta be, a két felekezet békesen élt egymás mellett. A templomot közösen használták, majd 1560 táján az öregtemplom északi falához a reformátusok saját templomot építettek. Az együttélésnek a református szószekekre helyezett döglött kutya és az ezáltal kiváltott botrány vetett véget;² ennek pontos dátumát sajnos nem ismerjük. A városnak a türelmi rendelet koráig egy temploma és tulajdonképpen csak református lakosa volt.³ A reformátusok mindezek után saját templomrészüket majdnem egy évszázadig raktárként használták, istentiszteleteiket a korábbi római katolikus templomban tartották.

Forrásaink⁴ tanúsága szerint az Öreg graduál az 1637–38. gazdasági évben⁵ kerül Patakról Kőrösre,⁶ de ezt a tudósítást néhány évvel megelőzi a másodbíró

¹ Vö. Pap Ferenc: „Nagykőrös egyházzene-történetének vázlatja a XVIII. század végéig”, in Dávid István (szerk.): *Református egyházzene Nagykőrösön. I. Történelem és aktualitás. Emlékfüzet az orgona építésének másfél száz éves évfordulójára*. Nagykőrös 2005. 3–24. A folyamatok összetett ismertetéséről és bemutatásáról vö. Szabolcsi Bence: „A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje”, in *úó: A magyar zene évszázadai II. Tanulmányok. XVIII–XIX. század*. Budapest 1961. 7–119. Lásd még Debrecen vonatkozásában Fekete Csaba: „Éneklés tilalma?”, *Magyar Egyházzene IV* (1996/1997) 319–324.

² Minderről az egyházközség 1681-től vezetett kereszteselési és házassági anyakönyve végén olvasható latin bevezetővel ellátott magyar nyelvű visszaemlékezés tájékoztat.

³ A korabeli értelmezés szerint ez a kifejezés a bevett, polgárjoggal rendelkező lakosokat jelenti.

⁴ A levéltári, kéziratoss forrásokból vett szövegrészleteket mindig *óóóóóó* és betűhív átírásban idézem.

⁵ Ebben az időszakban a fogalmaink szerinti közigazgatási és gazdasági év a Szent György napi (április 24.) bíróválasztástól a következő év Szent György napjáig tartott.

⁶ „[...]kora hogi az Graduallieert küldöttünk az kocsinak fiztünk f 2 d 50”. Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya (a továbbiakban: PML NKO) V. 206-a Nagykőrös Város Másodbírájának iratai. Számadáskönyv, 1637. „Patakra, hogy az graduálejért küldöttünk, az kocsinak fiztünk 2 ft. 50 d.” Szilády Áron—Szilágyi Sándor: *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon*. Nagykőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. (I–II. kötet) Pest 1863. I. 58. (E helyen kell megjegyeznünk, hogy a város- és egyháztörténet írásos emlékei 1626-tól számadáskönyvek, 1636-tól pedig tanácsi jegyzőkönyvek formájában állnak rendelkezésre több-kevesebb hiánnyal.)

1632-es bejegyzése, miszerint *impressumot*,⁷ azaz talán debreceni típusú vagy Debrecenben forgalmazott (pl. löcsei)⁸ kancionálét hozatnak: „*Döbröczönyből hozattunk ide az varos samara, egy Imprefsomott az meljéből az Templomban solgalnak, per f 6 d poturan*”. 1641-ben „*Juhaz Matenetul az Imprefsum[...] vettiink eggi konczi papiross[...]⁹ d 20*”, azután 1644-ben pedig ismét „*Debröczönből hozattunk egy eneklő Imprefsomot az Templomba[n] Feke[te] Mar[ton]*.”¹⁰ *f 3 d 60*.”¹¹ 1722-ben pedig a Demeter-napi vásárban talán egy nyomdásztól 1 kötés papiros és 2 új kalendárium mellett „*1 Impressumot 1 50.*” vásárolnak.¹²

A graduál és a kancionále, valamint az általuk fémjelzett és javarészt szóbeli hagyományként élő és továbbadott egyházzenei örökség hosszú ideig töretlenül egymás mellett létezett, míg legelőször az egyháztanács 1756. január 5-én tartott ülésének 2. pontjában a következőkről értesülünk:

Anno 1756. die 5. Mensis Januarii in Consistorio Deliberatum eft

...

2. *Mint hogy a' Templomban menetelkor, a' Gyermekektől praemittáltatni szokott Introitus az Isteni tífsteletnek essentziájára nem tartozik, e' felett a' Gyermekekis, kivált a' téli Napokban, nagy hideget szenvednek, a' tanulásra rendeltetett idejeketis, a' Chorusban való járással, nagy részben eltöltik, ezért hafznosnak ítéltetett, hogy köz napokon, az oskolabéli gyermekek a' canendo introita felzabadíttassanak, ugy mindazonáltal, hogy az oskolában Reggeli órákon, ad Pietatem excitandam, a' közönséges Isteni tífstelet, és könyörgéjek fel állíttassanak.*¹³

„Ésszerű”, emberséges módon és indoklással az istentiszteletet bevezető, eredeti értelemben vett vagy népénnel helyettesített introitust eltörlik, és a reggeli istentiszteleteket a gyermekeknek a templomból az iskolába viszik át. Ekkor még csak a hétköznapi reggeli könyörgésről van szó, azonban templom és iskola, hit és műveltség, közösségi istentisztelet és magánáhitat szétválasztásának első nyilvánvaló jele ez. Később, az 1792. január 15-én keltezett iskolai rendszabályból részletesen megismerhetjük a korábban elrendelt és *ad Pietatem excitandam* tartott reggeli áhítat rendjét.

Az Oskolában lakozó Deákok és Szolgák, minden estve és reggel az Auditoriumban Imádságra öszve gyülekezzenek, ugyanis Reggel 5, Estve pedig Télen 8, Nyáron 9 óraker. E' pedig e' következő Renddel essen meg: Hogy minden reggel 4 óraker kötelessége legyen az Oeconomusnak fel-

⁷ Vö. Fekete Csaba: *Liturgia Claudipolitana. A református istentiszteletek rendje Kolozsvárott 1670 táján*. Debrecen 2005. 17–18.

⁸ Fekete Csaba szíves közlése.

⁹ Romlott szöveg.

¹⁰ Értsd: Fekete Mártonnal.

¹¹ Fekete Márton többször megy különféle dolgokat vásárolni a városnak; 1648-ban másodbíró.

¹² PML NKO V. 206-a Nagykovács Város Másodbírájának iratai: a vonatkozó évek (1632, 1641, 1644, 1722) számadáskönyvei.

¹³ *Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis ... [1726-tól] 5.*

kelésre tsengetni, azután minden kamarát eljárni: a' Deákokat és Szolgákat fel serkenteni és gyertya gyújtásra kényszeríteni. Ezek pedig, úgymint a' Deákok és Mendicansok tartoznak és köteleztetnek egyszeriben fel kelni, a' felkelés után leg először is minden kamarában egy imádságot a' Lelki hódolásból¹⁴ közönségesen elmondani, mellyet azon kamarának Lakosai Sorban fognak napról-napra a' többi előtt fel-szóval elmondani. — Eljövén pedig az öt óra az Oeconomus által a' könyörgésre újjonnan lejendő tsengetésre az auditoriumban mind együl-edgyig fel gyülekezni fognak: az hol is a' senior vagy a' contra, a' catalogus szerint mindent Néven szállítván az elmaradtakat szorgalmatosan fel jegyzi, és azokat Tisztelendő Professor Úrnak minden reggeli Professio után hitelesen fel adja. Ez így meglévén a' seniortól fogvást az utolsóig minden Deák sorban, edgyik egygyen, másik más napon a' Pulpitusra fel áll, és a' többi előtt egy Imádságot, és a Bibliából egy Részetskét fel szóval el mond. Vége lévén pedig ekképen az Isteni Tiszteletnek, a' midőn kiki a' maga kamarájába visszatér, Olvasásához fog, és így elkészülve 6 Órakor Professióra megy. ... A fellyebb ki szabott Estvéli órákon is, az elrendelt mód szerint essen meg az Isteni Tisztelet, melly alkalmatossággal a Senior, és Contra, nem csak fel jegyezni tartozik azokat, a kik fontos, és elegendő ok nélkül a' könyörgésre meg nem jelennek, hanem azonkívül, a midőn nem is reménylenék, lopva el fogja járni a kamarákat a könyörgés után: ha nem szöktek-e ki a Deákok a' Városra, vagy más erköltstelenségbe nem török é fejeket? ...¹⁵

A változások még teljesebb megértése érdekében időben ismét kissé előbbre kell tekintenünk. Az első idők iskolamestere (rektor, *Schola Mestör*¹⁶), akinek a felügyelete alatt a gyermekek tanultak és végezték a templomban, valamint más szertartások alkalmával a szolgálatot, egy vagy két év után rendszerint külföldre távozott, ahol teológiát tanult. Hazatérve korábbi szolgálati helyén vagy másutt végzett lelkészi szolgálatot. Az iskolamester és a prédikátor szellemi, szakmai kötődése és elkötelezettsége egy töről fakadt, így sokkal szorosabb volt személyük és az általuk képviselt intézmények kapcsolata, főleg ha azt is számításba vesszük, hogy a XVIII. század közepéig¹⁷ a város két legjobban megfizetett tisztségviselője szintén a prédikátor és az iskolamester volt.¹⁸

¹⁴ *Lelki Hódolás / avagy / az igaz keresztyénhez illő / buzgó imádságok / melyekkel / mintegy parancsolat szerint való bizonyos adó- / val, az ő Urának s Istenének behódolni tartozik, / melyet / már azelőtt maga gyakorlására (in privato) / elkészítvén, most némely hozzátartozóinak ki- / vánságokra, és másoknak is hasznokra, ahhoz / alkalmaztatott / Istenes / új énekekkel / kiadott / Ráday Pál, / a Magyar Koronának, (Tit. 4. Part. I. Op. Decr. / Tripart.) és ama hervadhatatlannak, I. Pét. / 5: 4.) egyik méltatlan tagja. / Debreczenben, / Nyomtat.: Miskolczy Ferencz által, / 1715. esztendőben. [Újból kiadta a Budapesti Református Teológiai Akadémia Baráti Szövetsége. Budapest 1942.]*

¹⁵ Ádám Gerzson—Joó Imre: *A nagy-kőrösi ev. ref. Főgymnasium története*. Nagykőrös 1896. 86–87.

¹⁶ Az 1626-os számadáskönyv szóhasználata szerint.

¹⁷ Nagykőrösön 1757–58-tól sem a lelkészek, sem a rektor, sem a kántor, sem a tanítók nem közvetlenül városi alkalmazottak, fizetésjegyzékeiket többé nem találjuk meg a másodbíró számadásai között. A város az egyházi-iskolai tisztségviselők természetbeni javadalmazásához, az

A XVII. század második felében elsősorban külső okok miatt Kőrös mezőváros lakosságának száma jelentősen növekedésnek indult, ami nem csupán a templom bővítését és a két templomhajó összenyitását (1696 táján) indokolja, hanem azt is, hogy a lelkészi és a rektori tisztség mellett városi fizetéssel a második lelkészi¹⁹ (1700), valamint a preceptori, azaz az alsóbb osztályokkal, illetve kimondottan a lányokkal foglalkozó tanítói állást, ill. állásokat is létrehozzák. Köpeczi Ferenc 1692 novemberétől áll a város szolgálatában, 1693–94-től ő a leányok tanítója, majd 1698-tól a város által fizetett első református kántor (*Salarium Domini Francisci Köpeczi Cantoris et puellar[um] Præceptoris curriofsi*).²⁰ Nagykőrösön mindaddig iskolamester és kántor között nem volt különbség.²¹ Köpeczi Ferenc rövid szolgálata után a kántori állást úgy önállósították, hogy a leányok tanítója tulajdonképpen a mindenkori kántor utódjának számított.²² Így a „kántorjelölt” fokozatosan beletanulhatott e felelősségteljes hivatásba, elég időt kapott arra, hogy a helyi szokásokat megismerje. A kántort kántornak tulajdonképpen csak a fent bemutatott átalakulások következtében nevezük. Az önállósítás egyúttal és gyakorlatilag a feladatkörök és lehetőségek fokozatos szétválasztását és megkülönböztetését is jelentette.²³

egyház és iskola anyagi segélyezéséhez a továbbiakban is hozzájárult, valamint az egyház és az iskola pénztőkéjének kezelését is végezte. Losonczy Katalin adatai szerint Mária Terézia 1752-ben rendeletileg megtiltotta, hogy a tanárokat a város fizesse, vö. uó: *A genfi zsoldárok története a magyar református énekeskönyvekben*. Doktori [DLA] értekezés. [Budapest] 2004. (kézirat) 56.

¹⁸ Ha adataink helytállóak és a személyek azonosítása lehetséges, a vizsgált időszakban a kőrösi eklézsia 8 korábbi iskolamesterét hívta meg később prédikátorává, 5 másutt szolgálót teljesített rektort állított lelkészei sorába, 13 iskolamesterét pedig más gyülekezetek választották meg előjárójukká.

¹⁹ 1700–1965-ig a nagykőrösi egyháznak kettő, 1965 augusztusától 2004. december 31-ig elviekben három (a '90-es évektől alig volt olyan időszak, amikor mind a három állás egyszerre be lett volna töltve), majd 2005. január 1-től ismét két parókus lelkésze van.

²⁰ PML NKO V. 206-a Nagykőrös Város Másodbírájának iratai. Számadáskönyv 1698.

²¹ A szomszédos Kecskeméti a kántorok névsorát 1706-tól vezetik, addig ott is az iskolamester töltötte be a mi fogalmaink szerinti kántori hivatalt. Vö. Ittész Mihály: „Adatok Kecskemét zenei történetéhez 1599–1853”, in *Bács-Kiskun megye múltjából IX* (1987) 305–356. A kántori tisztség önállósodásának hasonló folyamatát másutt is megfigyelhetjük. Vö. Herepei János: „Adatok a magyar egyházi éneklés és leányoktatás történetéhez”, in *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Budapest—Szeged 1971. 238–325.

²² Ezt a másodbírói számadáskönyvek pontosan vezetett fizetésjegyzékeiből pontosan követni tudjuk. Érdekes az is, hogy Kállai Mihály rövid ideig viselt kántori hivatalának letétele után (1750–51-től) ismét a leányok egyik tanítója lesz. A kőrösi kántorok névsora és szolgálati idejük a következő (gazdag forrásanyagunk kisebb hiányai sajnos éppen a kántorváltások időszakára esnek): *Köpeczi Ferenc* (ca. 1698–1700), *Debreczeni (Kalmár) János* (1700–1742), *Kállai Mihály* (ca. 1742–1750), *Poroszlai János* (1750–ca. 1773), *Hegedűs József* (ca. 1773–1812), *Vajda Ferenc* (1812–ca. 1856).

²³ Úgy tűnik tehát, hogy általánosságban értékelhető, a tárgyalt időszakban elsősorban nagyobb, (mező)városi egyházaknál végbemenő, dokumentált jelenségről van szó, éppen ezért a fogalmaink szerinti „kántor” képének történetileg hitelesebb újrarájzolása és újraértelmezése sürgős feladataink egyike kell, hogy legyen.

A diákok, gyermekek az iskolamester, majd később a kántor vezetésével a szokott módon s formában, a szószék s az úrasztala közelében énekeltek, a templom keleti felében, a nyugati főbejárattal szemben,²⁴ azaz a liturgikus tér hangsúlyos helyén és a szertartási cselekmények közvetlen közelében. Eddigi levéltári kutatásaink során nem találtunk adatot az Erdélyben igen gyakran alkalmazott éneklőszék, pulpitus vagy kántorszék²⁵ alföldi megfelelőjének létezésére. Így ténylegesen azt sem tudjuk, hogy a graduált és a kancionálét, valamint a Bibliát hol és hogyan tárolták a templomban vagy azon kívül. A másodbíró 1641. évi számadáskönyvében olvashatjuk azonban, hogy „*Lecz szöget à korusban valo szekeknek vettem d 4*”, azaz a templom kórusában ülőalkalmatosságok, padok voltak.²⁶

A templomi és temetési éneklés megszervezésével kapcsolatban az iskolai szabályzatok hasznos részleteket tartalmaznak. A kőrösi iskola fennmaradt legelső törvényének egyik pontja előírja, hogy „A kántorok és éneklő társaik választása is szavazat útján történjék”.²⁷ Az 1693. január 3-án megújított iskolai törvény a szenior feladatai közé sorolja az éneklés felügyeletét.

A senior kötelességéhez tartozik az éneklés idején az éneklőket kirendelni; az alkalmazottak és éneklők pénzeire felügyelni, a hamis pénzt az igazaktól különválasztani s a közös pénztárba elhelyezni, azok mennyiségét hüen feljegyezvén. Ugyancsak az ő tiszte az énekkarból s a temetésekről távol levőket szorgalmasan szemmel tartani, az éneklésben hanyagokat pedig 3 denárban elmarasztalni ...²⁸

²⁴ A kb. 1696-tól kéthajós, majd 1784–88-tól háromhajós templom egészen a XIX. század második feléig őrzi az 1516 táján épített gótikus sokszögű szentély és tabernákulum építészeti kialakítását. Vö. Kovács Gyula: *A nagykőrösi református templom építésének története 1963-ig*. [Nagykőrös] 1964. (kézirat) 26.

²⁵ Vö. Dávid László: „Az éneklőszék”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 431–434. Dávid István: „Kiegészítések és következtetések Dávid László « Az éneklőszék » című cikkéhez”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 435–438. Dávid István: „Konklúziók Erdély XVIII. századi orgonaépítészetének vizsgálatából”, in Dobszay László—Papp Ágnes (szerk.): *Socia exsultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülészek előadásai*. Budapest 2003. 291–304. Ósz Sándor Előd: „Éneklőpulpitusok a Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyében”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 21–30. Dávid István: „Schola Cantorum és református istentisztelet”, in Dobszay Ágnes (szerk.): „*Inter sollicitudines*” *Tudományos ülészek X. Pius pápa egyházzenei motu propriojának 100 éves évfordulóján*. Budapest 2006. 61–72. Az éneklőszék által felvetett időszzerű kérdésekről vö. Pap Ferenc: „Szószék és éneklőszék. Avagy néhány gondolat a lelkes-egyházzeneész párbeszéd szükségességéhez a XXI. század elején a Magyarországi Református Egyházban”, *Magyar Egyházzene* IX (2001/2002) 501–507. Dobszay László: „Az éneklőszék”, *Gondolkodó füzetek* (2002/2) 11–12.

²⁶ A másodbírói számadáskönyv 1636-ban többször tudósít az asszonyok székeinek elkészítéséről. Így pl. „Az uta[n] Farago Mihálnak es Himős Janosnak az Afzonio k szekek Zinalafsatul attunk f 10 d.”.

²⁷ „Extractus legum Illustris Scholae Debrecinae”, amely tulajdonképpen az 1657-es debreceni iskolai törvény helyi alkalmazása. Ádám—Jóó: *i.m.* 66.

²⁸ „Leges Scholae Kőrösiensis, prioribus longe auctiores, quibus adjuncta est formula Jurandi copiosa antea non habita. Renovatae Anno 1693. die 3. Jan. Per. H. D. Nicolaum Pathy S. P. T. R.” Ádám—Jóó: *i.m.* 73.

Ugyanezen törvény előírásai szerint:

Az oconomus a temetkezések alkalmával a gyermekek mellé mindkét oldalról mindig két vigyázót rendeljen és pedig alkalmasakat, kik közül mindegyiknek kezében legyen osztályának névsora, hogy a szökésre készülő, vonakodó és futkározó gyermekeket feljegyezhesse és fékezhesse; ugyancsak ő küldjön elől egy vezetőt a gyermekek előtt a szolgák közül, —ha ilyenek vannak—, ha pedig nincsenek, a nagyobb bennlakók közül vesszővel ellátva, ki a gyermekeket az iskolából a temetésre s innen az iskolába hasonló diszes ren[d]ben vezesse és visszavezesse. Miután pedig a temetésről megérkeztek, gyűjtse össze őket egy osztályba, itt a távollévőket jegyezze fel s végre egy vers eléneklése után őket bocsássa el. A másként tevőt a rector szigoruan meg fogja fenyíteni.²⁹

A diákok által vetésforgószerűen ellátott tisztségek közé tartozik az énekvezér (explorátor) feladatköre is. Azt is megtudjuk, ha valaki a szakácsi és explorátori tisztség betöltése nélkül kívánja az iskolát elhagyni, igen magas összeget, 4 forintot köteles fizetni.

Az énekvezér szorgalmasan tartozik gondoskodni az éneklésről, hogy hanyagsága által a társaság valami kárt ne szenvedjen; mert minden egyes énekléstől 6 dénár büntetéspénzt fizet. Az éneklésre ne gyermekek által ügyeltessen fel, hanem arról maga gondoskodik, még pedig 10 énekről fog gondoskodni; ha pedig újonnan lépett iskolánkba 20-ról. Ugyancsak az is az ő tiszte, hogy az úrnapokon legyenek jelen az éneklők; az ezt elmulasztó bélyegző büntetéssel lakoljon.³⁰

Ezen időszakban az iskolai törvény még az egyházi szolgálatra kívánt nevelni és rászoktatni, ezért a (kisebb) gyermekekkel kapcsolatban elrendeli:

[A gyermekek] a nyilvános könyörgésekben, az énekkarban, temetés és egyéb helyeken mindenkor legyenek jelen, a távol levők szigorúan dorgáltassanak meg.³¹

A fentiek alapján értjük meg igazán a következő feljegyzéseket. „Chórus *ßámára Deakok[na]k attunk 6 Tall & 3. Gar.*” (Számadáskönyv 1681), „*Vettünk edgy Csißmát az Cántor Gyerme[ne]k*” és „*A' Cántor Mendicásnak att[am]. 2. Tall. 1. Pol.*” (Számadáskönyv 1695), „*Cántor Takács Gyerme[ne]k*” segítségképpen pénzt adnak (Számadáskönyv 1711), a halotti anyakönyv 1739. október 11-i bejegyzéséből a 14 éves „*Vég Jósef Cántor gyermek*” haláláról értesülünk.

A XVIII. századi iskolai törvények már a változások jegyében készültek, a XVII. század végén életbe léptetett és fent idézett egyházzenei vonatkozású

²⁹ Uo. 74.

³⁰ Uo. 75.

³¹ Uo. 76.

előírásokhoz hasonló rendeleteket nem tartalmaznak. Az 1725-ben keltezett új törvény a preceptorok köteleességévé teszi, hogy

... a tanítványok épen úgy a templomba bemenetelnél, mint temetési alkalmakkor minden rendzavarás és zaj nélkül illedelemesen haladjanak és az ének-karban botrányt nem okozva tisztességesen és kegyesen viseljék magukat.³²

A graduális tételek közül Nagykőrösön is a nagyheti anyag maradt életben a leghosszabb ideig. A kántor a nagypénteki passió elmondásáért külön fizetésben részesült;³³ utalásaink vannak arra nézve, hogy a lamentációt vagy részleteit nagyobb diákok mondták. A kőrösi Öreg graduálban lamentációrészleteket tartalmazó, javarészt kotta nélküli, kézzel másolt lapokat találunk, kettőn kéziratossal feljegyzés tájékoztatja az utókort a „betétlapok” keletkezésének céljáról: talán segítségükkel készültek fel és énekeltek el a diákok³⁴ a lamentációt vagy annak egyes részletét. „*Petrus Olnadi dixit duobus vicibus Deo adjuvante*”,³⁵ valamint „*Kaszap István 3szor mondotta 1747 es 1748. 1749*”.³⁶

A vizsgált források alapján úgy tűnik, hogy a gazdag nagyheti tételkészlet a XVIII. században, annak második felében már csak a nagypénteki lamentáció és passió formájában élt, ennek látszólag vita nélküli eltörléséről egy 1773. március 31-én keltezett egyháztanácsi feljegyzés számol be.

Ugyan azon Dömsödi Gyűlésnek végezése Szerint e' mi Eklefiánkbanis abrogaltatott a' Nagy Pénteki Paffio és Lamentatio el énekelletése, és a' helyett fel alittatott Urunk Szenvvedése Historiainak a' Szent Evangelisták iráfából való el olvastatása. Azonképen, a' mint rendelé a' Dömsödi Synodus, a' Satoros Innepeknek harmadik napján a' külfö munkais Szabadofnak declaráltatott, 's mi nálunk is elvégeztetett, hogy a' harmadik napi Isteni tisztelette³⁷ ne Vafárnapi módra harangozzanak ez után, hanem tjak az egy nagy harangal.³⁸

A nevezett dömsödi zsinat kézírásos jegyzőkönyvét a városi levéltár anyagában is felleltük, ott ekként olvassuk:

³² „Leges Scholae Kőrösiensis e Legibus antiquis hujus Scholae, nec non Collegii Debreciniensis et ceterae collectae et vigiliu cura in hunc ordinem redactae et descriptae Anno D-ni 1725.” Uo. 83.

³³ A másodbírói és az egyházgondnoki (PML NKO XII. 16) fennmaradt számadások alapján 1701 és 1767 között 19 alkalommal jegyezték fel a passiómondásért adott jutalmat.

³⁴ Ádám Gerzson XIX. század második felében készített és később kötetbe rendezett kéziratgyűjteménye tartalmazza az iskolai törvényeket aláírt diákok névsorát és ismertes későbbi hivatalukat. A 364. oldalon olvassuk: „1749 ... *Kaszap István 1752^{mn} Senior s az V. Class[is] Praeceptor[a]*”, a 365. oldalon pedig: „1751 ... *Ónadi K. Péter Contrascriba 1753, 1752, 1751 el[is6] o[sztály] praec[eptora]*”.

³⁵ A *Tertia Secundi diei* (El hányá az Ur Isten ...) szövegrészt tartalmazó lapon.

³⁶ A *Tertia primi diei* (Meg emlékezék, Jerusálem ...) szövegrészt tartalmazó lapon.

³⁷ Tiszteletre?

³⁸ *Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis ...* [1726-tól] 16. Vö. Bárdos Kornél: „Harcok a passió éneklése körül Magyarországon”, *Theológiai Szemle* (1971) 303–320. = *Zsoltár* III (1996/2–3) 8–15.

*Ad 5um Az Innepek meg maradnak, mint eddig, mindazáltal a harmadik Innepen történhető munkának tilalma nélkül, ea cum Cautione, hogy az említett harmadik napokon, csak köznapi harangozással éljenek. Nagy Pénteki Pafisionak éneklése tolláztatik: de Urunk Szenvedéfe Historiajának olovasása rendeltetik. Karatson Éjtzakáján való Prédikatziook hasonloképpen tolláztatnak.*³⁹

A korábbi hagyományokról való önkéntes lemondás, illetve megfosztás természetesen együtt járt az ünnep, az istentisztelet átértékelésével és átrendezésével, új hagyományok kényszerű teremtésével.

*Anno eodem*⁴⁰ 1775. *Hafznof söt szükségefnek itéltetett, hogy a' Sz. Vatsora ki Szolgáltatásakor az Ur Szenvedéfeinek s. atq. historiája olovaftaffék Cathedrából a' Sz. Gyülekezet hallottára; a' mely rendelés Húsvét Innepeibe ez eftszendöbe el kezdett praxisba vétetni; a' mely szerint míg az Sz. Cerimonia tart, egymást felváltják az Eneklés és az olovasás.*⁴¹

Filó Lajos lelkipásztor⁴² a fent bevezetett szokás XIX. század végi továbbéléséről ekként számol be:

Urvacsora-osztáskor, a hiveknek az Ur szent asztalához járulása ideje alatt, mi sokszor, főleg karácsonkor egy óránál is tovább eltart, felváltva közéneklés és biblia olvasás van. Ez utóbbit az előtt a képezdei tanulók⁴³ tették; de a debreczeni zsinat⁴⁴ ideje óta, a mikor a tanulók templomi szolgálata szűkebb korlátok közé szorított, a biblia-olvasást a segédlelkész, és ha kettő van, a segédlelkészek felváltva teljesítik.⁴⁵

A lelkész, rektor-professzor s kántor elkülönülésének legbeszédesebb jele s leglátványosabb kifejeződése a XVIII. század második felében a karzatépítés.

*Anno 1764. Fuit ædificatus chorus pro Juvenibus, in parte Templi orientali, item Porticula ad portam Templi occidentalem, Iudice p.t. Primario. D. Joanne Laski.*⁴⁶

A templom keleti részében az ifjaknak 1764-ben felállított kóruskarzat és a templom piacáról erre az építményre felküldött kántor és kórus ténye a más iskolafenntartó gyülekezetekből származó információkkal jól egybecseng. A kolozsvári partikulaként működő Désen 1748-ban a „kántor és a deákok számára éneklőkart építettek”, a Kőröshöz hasonló módon Debrecenhez tartozó Békésen pedig egy 1784-es leírás szerint ekként nézett ki a templom:

³⁹ PML NKO V. 202-b. Nagykőrös Város Tanácsának Tanácsi iratai. Vegyes [lajstromozatlan] iratok 1744–1808. 13. doboz

⁴⁰ 1775. január 20.

⁴¹ *Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis ...* [1726-tól] 19.

⁴² 1828–1905, nagykőrösi lelkész: 1861–1905 között.

⁴³ A tanítóképző jogelődje, a képzés 1839-ben kezdődött.

⁴⁴ Debrecen 1881, ún. alkotmányozó zsinat.

⁴⁵ Galgóczy Károly: *Nagy-Kőrös város monographiája. Régi és ujkori ismertetés.* Budapest 1896. 298.

⁴⁶ *Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis ...* [1726-tól] 14.

Mi egyéb ékességek vannak még belülről ezen nagy Templomban? ... mind a két végén a Templomnak Karok (Chorus), kik körül a kisebbikben az Énekes (Cantor) Oskola Mester és Énekes Deák Gyermekkel együtt, a másikban pediglen az egybegyűlt Iffiuság a Zsoltárokat éneklék.⁴⁷

Hasonló jelenség nyomaival találkozunk az éneklőszék gyakorlatát hosszú ideig őrző erdélyi gyülekezetekben, ahol hasonló változtatások mennek végbe, mint az Alföldön. A pulpitudat átalakítják, illetve kettéfűrészelik vagy kettéveszik, felső részét számmutató táblának átalakítva a kántorral együtt a karzatra helyezik.⁴⁸

Ahogy az egykorú följegyzésekből láttuk, a reformáció zenei örökségének leváltása, ill. eltörlése testületi döntések alapján mintegy két évtized alatt megtörténik. A szellemileg és fizikailag megvalósuló elkülönülést a fokozatosan jelentkező anyagi gondok néhány évtized után felerősítik. Ez a XIX. századba átnyúló, gazdagon adatolt időszak egybeesik Hegedűs József hosszú nagykőrösi kántorságával.⁴⁹ Az egyháztanács 1795. június 2-i ülésén az előljárók arról határoznak, hogy a templomi éneklésért biztosított honoráriumot elvonják, illetve átcsoportosítják, mert az így befolyt összegből egy új tanítói állást kívánnak létrehozni.⁵⁰

A' Templomban mivel minden Keresztyén embernek, főképpen a Keresztyén vallásnak veteményes kertjében nevelkedő s Tanuló Iffjaknak járni, és ottan énekléssel is az Úr Istent dicfélni szoros kötelességek, mellyért semmi fizetést

⁴⁷ Losonczy: *i.m.* 59., 61.

⁴⁸ Körörsfő és Tordaszentlászló református gyülekezetében az eddig számmutatóként használt templomi bútorok azonosítása a közelmúltban történt meg. Körörsfőn a pulpitudat felső részét az 1764-ben épített és befestett karzatra vitték fel, alsó részét a toronyban találták meg, és jelenleg restaurálják. Tordaszentlászlón a templom éneklőszéke a felirat szerint 1750-ben készült, majd átkeült a falu később épült templomába, ahol a felső részét lefestették, és szintén énekszámartóként használták. A korábbi lábazat az épületben volt. Ősz Sándor Előd fentebb hivatkozott írása egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján egy másik erdélyi egyházmegyéből, ugyanebből az időszakból szolgál hasznos információkkal. Adatainak túlnyomó része a XVIII. század második feléből származik, és csak a változtatások fényében értelmezhetjük és értékelhetjük őket helyesen. A Déván 1746-ban a templom közepére (esetleg újból?) levitt éneklőszék az egyik legkorábbi feljegyzés. Ha a kérdést kezdeteitől fogva a maga teljességében nézzük és kívánjuk megérteni, akkor az orgona által később kiszorított pulpitudatos éneklést, valamint magát az éneklőszéket sem „szükségmegoldásnak”, sem „liturgia- és zenetörténeti kövületnek” nem tarthatjuk.

⁴⁹ Hegedűs József (kb. 1730–1816); a városi tanács 1765-ban hívja meg kántorjelöltként szabad-szállási iskolamesterségéből Nagykovácsra, ahol először a helyi szokás szerint a leányok tanítójaként működik, majd 1773 táján veszi át a kántori tisztséget elődjétől, az előregedő Poroszlai Jánostól (+1775. február 2.). Hegedűs Józsefet súlyos betegsége miatt a városi tanács (!) 1812. február 4-én teljes fizetése megtartása mellett nyugállományba bocsátja, a haláláról szóló anyakönyvi bejegyzést 1816. szeptember 23-án keltezték. Vö. Pap Ferenc: „Kőrösi kántorportré. 190 éve hunyt el Hegedűs József”, in *Nagykovácsi Kalendárium IX* (2006) 112–115.

⁵⁰ A döntés indoklása szembeütő és elgondolkodtató, hiszen az egyházzenei szolgálat „magától értődő honoráriummentességét” a mai napig hasonlóan indokolják — csak az a különbség, hogy a helyzet sokkal rosszabb, mint kétszáz évvel ezelőtt.

*nem érdemelnek, sőt azért fizetést rendelni is az Isteni tiszteletnek természetéhez illetlen dolog volna: az eddig járt 24 ftjok tehát mellyek ez ideig a Templomban való járásért, és az ott való éneklésekért adadni szokott a Deák Ifjaknak csalsaltatik, és a fönt irt haszonra, s végre fordittatik.*⁵¹

Nyolc hónap múlva, 1796. február 22-én Hegedűs József kántor panasszal fordul a konzisztóriumhoz, hogy az intse meg a „deák ifjakat”, mivel nem járnak a templomba és nem segítenek neki az éneklésben. Azt is sérelmezi egyúttal, hogy azon —egyébként jól jövedelmező⁵²— temetések alkalmával, amikor „a’ Harmoniai éneklést Halotti pompaúl kívánják”, illetve a halott (verses) búcsúztatását kérik, a kántor nem mehet ki, a professor (korábban: iskolamester) őt nem alkalmazza. Hegedűs sérelme tehát az, hogy az iskola a magasabb rangú és drágább temetési szertartások alkalmával (összhangzatos éneklés, halottbúcsúztatás) függetleníti magát.⁵³ A konzisztórium állásfoglalása szerint az ebben a korszakban igen népszerű verses búcsúztató (oratio, peroratio, parentatio)⁵⁴ a rektor-professor tiszte és javadalma, a válasz további részében a diákoknak honorárium helyett fenytést ígérnek.⁵⁵

A’ mi pedig a’ panaszolkodonak ... panaszát illeti, keréttenni fog Professor Ur, hogy a’ Deákokat, mind tanitással, mind pedig ha úgy szükséges fenyték által is ösztönözze, és serkentse arra, hogy szoros keresztyén kötelességek[ne]k esmérjék, rendszerént a’ Templomba elmenni, és ott énekelni; sőt a’ Classisok aljőbb rendü Tanítójinak is megparancsoltatik, hogy a’ melly nap keze alatt lévő Tanítványi

⁵¹ A Nagy-Köröfi Reformata Szent-Ekklésiának Jegyző Könyve, melly kezdődött 1795^{dik} Esztendőben Majus Holnapnak 1^{sz} Napján... 4–5.

⁵² A másodbírói számadások szerint (Számadáskönyv 1776–77) 1777. január 12-én a nagy valószínűséggel a város költségén eltemetett „N. Betze Istv[án] hállalakor Tift Predikátor Uraimék[na]k fizettem 4,30, Tift Professor Úr[na]k 4,30, Kántor Ur[na]k 2,50, Deákok[na]k 2,-, Mendikánfok[na]k 2,-, Harangozó[na]k -56½”.

⁵³ Hegedűs József ezt a sérelmét a városi tanácshoz írt levelében, más szövegösszefüggésben 13 év múlva újból előadja, miszerint „a’ Temetésre meg a’ tehetősebbek is csak a’ Deákokat hívják, őtet pedig el hagyják, holott néki abból volna valami Hasznotskája”. Beadványát a konzisztóriummal szoros együttműködésben lévő városi testület 1809. Kisasszony hava (augusztus) 28-án megtárgyalta és elutasította. PML NKO V. 202-a Nagykörös Város Tanácsának iratai 1636–1847. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Tanács gyűlési 1808–1810. 397–398.

⁵⁴ Vö. Kerényi Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*. Budapest 2002. 204–246.

⁵⁵ Az 1798. június 17–21. között tartott kézdívasárhelyi zsinaton a háromszéki iskolamesterek azt panaszolják, hogy az újabb temetési rendelkezések miatt —tudniillik a XVIII. század második felétől a halottakat csak 48 óra elteltével lehetett eltemetni— az emberek azt kívánják tőlük, „hogy csaknem hajnalig azok mellett énekeljenek fizetés nélkül”. Azt is előadják, hogy az eltörölt passió éneklését szintén megkívánják tőlük. A mesterek jutalmazás nélküli halott feletti virrasztását és éneklését „mint törvénytelen bécsúszást” megtiltja a zsinat, „ami pedig az úgynevezett passio éneklését nézi, már régen el vagyon ez is az ecclesiái rendelés által törölve, melyet ha mégis azok ellen is valamely ecclesia kívánna, az alatt a két rhénes forint megfizetése alatt kívánhattya, mely azon szokást eltörölő rendelés előtt szokott volt jární”. Buzogány Dezső (szerk.): *Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790–1800*. Kolozsvár 2001. 154.

Templomba menni következnek,⁵⁶ jó példát mutatóan azok[na]k, mindenkor, valamikor a' Több otthon a' Classis[ban] maradandó Tanítványoknak tanítófa engedheti, magok is a' Templomban mint fölviázók el mennyenek.⁵⁷

Néhány év elteltével, 1804. június 23-án az egyháztanács a prédikátorok és a professzor jelenlétében felmentik a gyermekeket a temetési szertartásokra járás alól a körülményekre tekintettel, egyúttal „a' Rector Professor Úrnak” a diákok és gyermekek feletti felügyelet felelőssége miatt csak annyit engednek meg, hogy a halottak fölötti búcsúztatóját megtartsa, de különféle járkálásokkal ne vesztesse el az iskolai teendőik ellátására rendelt idejét.

Azon Halotti Czerimonia, melly szerént, a' Classisokbéli Gyermekeknek a' halottaknak kikísérésére ez ideig ki kellett járni, mint a' melly káros annyiban, hogy a' tanuló gyermekek, a' tanulófra rendeltetett idejeket, az ollytén haszontalan járkálásokkal eltöltik s vesztegetik, de azon fellyül a' sokszori alkalmatlan időkben, vagy a' megfázás, vagy pedig a' hirtelen való felhevülés, és ismét hirtelen való meghülés által a' gyenge gyermekek sokféle nyavalyák[ban] szoktak efeni, ide járul az is, hogy ruháikat szaggatják, végre pedig hogy azon gyermekek valamint azok[na]k Szüléi is az ollytén káros azomban felesleg való Czerimoniák[na]k végbe vitelére semmi szín alatt sem kényszerítettethnének, végképpen eltöröltetik; hanem az Oskolában lakó s egyszersmind a' Közöségnek jó tétémnyiből élő Deákok valamint eddig, úgy ezután is a' Gyermekek helyett, a' Halottak körül megkivántató Czerimoniák

58

A diktálás egyáltalán nem ősi dolog a református egyházban. Az 1600-as évek elejétől áttekintett egyházi és városi levéltári anyagban az első két évszázadban nem bukkanunk az énekvezetés e sajátos módjának megemlézésére. Kutatásaink szerint a diktálás viszonylag későn, a „reformok” idején, az „új énekek” megírásakor,⁵⁹ az egyházi és egyházzenei hanyatlás egyik mutatója-

⁵⁶ Az 1803. február 11-én keltezett „Codex legum omnes omnino Casus complectentium” feliratú, eredendően magyar nyelvű iskolai törvény a templomba járást és annak elmulasztását szabályozza: „Vasárnap és ünnep napokon, mind Dél előtt, mind Dél után tartozik mind a 4 Gradus Templomba menni, Hétköznap pedig a Rendes Templisták. Az Oskolából mind együütt, rend[de]l, párosan, előbb kell indulni, mint sem a harangozást el hagynák, az alatt az idő alatt, míg az Oeconomus tsenget. Hasonló renddel vissza is jőni. A ki pedig ezen tartozó kötelességét el mulattya, a Templom elmulasztásáért, ha tsak egyszer esik is az, egy Hétiig, ha pedig csak a Rend ellen vét, fél Hétiig fog Templomba járni.” Ádám—Joó: *i.m.* 96.

⁵⁷ *A Nagy-Köröfi Reformata Szent-Ekklésiának Jegyző Könyve, melly kezdődött 1795-ik Esztendőben Majus Holnapnak 1-ik Napján... 10.*

⁵⁸ Uo. [oldalszám nélkül]

⁵⁹ A tárgyalt korszakból meg kell említenünk két nagykorúsi kötődésű énekköltőt: Losontzi Hányoki István (1709–1780) rektort és Háló Kovács József lelkipásztort (1761–1830). Az 1806-os „reforménekeskönyvbe” mindkettőjüktől felvettek énekeket, Losontzi ekkor már nem él, de katekizmusi énekei nagyon népszerűek voltak.

ként jelent meg és terjedt el.⁶⁰ Kényszerű jelenség, az egyházzenei stílusromlás szükségszerű velejárója, hiszen a fokozatosan kialakuló —és addig nem létező— hatalmi koncentráció olyan egyházzenei magatartást és az egyház olyan önértelmezését kívánta meghonosítani, amely a (magyar) reformációnak nem volt sajátja, sőt az új berendezkedés annak bizonyos mértékig ellenkező előjelű átértékelőjévé lett.⁶¹ A gondoskodó racionalizmus az egyébként is meggyengülő egyházas önazonosság-tudatot a kiskorúsításig vezette.

A diktálás kialakulásának és eredeti jelentésének megértésében segít egy rendkívül érdekes miskolci adat, ahol az 1785-ben alakult diákénekkar tisztviselői között ott találjuk a *diktálót*,

ki a különböző alkalmakra részint a tanárok, részint az énektanár vagy karelnök által írott eléneklendő darabot az éneklés előtt felolvasta vagy elszavalta.⁶²

Az ősi nagykőrösi iskola törvényei között templomi-istentiszteleti diktálókra vonatkozó szabályozást legelőször csak a már fentebb idézett 1803. évi magyar nyelvű törvényben találunk.

Tartozik a senior közönséges költségből készült Lajstromba napról napra feljegyezni ... az estveli könyörgésen előlimádkozókat, 's Éneklőket és ez idő szerént a Templomban Diktálókat, kik közzül az Oeconomus ő általa 7 napra kineveződvn, a többit a Rend szerént ő teszi...⁶³

A „Rendelkezés az oskolánkban létező jótéteményekről és azokban részesülhetésről” kezdetű, 1833 és 1846 közé datált rendelkezés a jótéteményes, azaz anyagilag támogatott diákok kötelességei között sorolja fel az egyes éneksorok hangos templomi előmondását.

⁶⁰ Ha esetlegesen valahol korábbi és más tényezőkkel összefüggésbe hozható adat kerülne elő a diktálással vagy valamiféle ahhoz hasonlítható jelenséggel kapcsolatban, a helyi közösség saját történetének és helyzetének alapos vizsgálata után lehetne választ adni a jelenség egyediségére.

⁶¹ Ezek alapján H. Hubert Gabriella kiváló kézikönyvében tett megállapítását sokkal markánsabban kell értenünk — ahogyan ő is jelzi a diktálás történeti forrásainak korábbi hiányosságait. Vö. H. Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Budapest 2004. 67. A mai napig diktálás után éneklő —és nem hallgatásba merülő—, általában keleti határaink mentén élő közösségeink esetében jelenleg alapvetően más helyzettel szembesülünk akkor is, ha a diktálás történelmi gyökereit és kiváltó okait szintén a XVIII–XIX. század fordulóján keressük. A templomi, temetési diktálást és diktálókat hagyományukért és identitásukért kell és lehet tisztelnünk, a sajátjukhoz való ragaszkodás elidegeníthetetlen jogán. Vö. Sápy Szilvia: „A hagyomány szerinti diktáló jelene”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 239–255. (Ld. még az ő írását a szám 75–103. lapjain.)

⁶² Idézi Szabolcsi: *i.m.* 43.

⁶³ Ádám—Joó: *i.m.* 100. Kecskeméten az 1798. május 14-i, Göböl Gáspár helyi lelkész, esperes (a racionalizmus képviselője) nevével fémjelezett iskolai törvény szabályozza először a diktálás rendjét. A vasárnapi diktálókat a rektor rendeli ki a kántor mellé.

A *templombani dictálást*, köznapokon éneklést az alumnusok közül az első évesek és a második évesek közül is mind azok kötelesek tenni, kikre az urasztalanáli szolgálat és a Cathedrábani olvasás nem kerül.

Az urasztalanáli szolgálat és a Cathedrábani olvasás csak érettebb koru és jó organummal bíró harmadik és második esztendő tölthető nagyobb tanulókra bizassék, kiket az alumnusok közül a senior elegendő számmal kiválasztván külön írjon és csak a dictálási és éneklési szolgálattól mentef[se]jk ...⁶⁴

A városi tanács 1811. március 2-i ülésén az akkori kurátor előterjesztése alapján először és — a század közepéig áttekintett jegyzőkönyvek szerint — utoljára kénytelen foglalkozni a hibás, halk diktálás és az ennek következtében bekövetkező rendetlenség megszüntetésével. A városi tanács maga fogalmazza meg a fájdalmas kórképet: „*az éneklés mesterségébe, melyben fzembetünö fogyatkozások van*” a diákoknak alaposan kellene ismét magukat gyakorolni, hogy az egész közösségre kiható zavart valahogyan el lehessen hárítani.

A' helybeli Reformata Ekkléfia mostani Curatora Gubodij János Úr elo adja, hogy a' Templomba hétköznapokon gyermekek diktálván az éneket, azoknak rendetlen, hibás, és gyenge dictálásokat érteni nem lehet azért kíván az énekeknek a' Templomba lejendő diktálása felöl rendelést tétetni.

*Végzés Minthogy gyakran tapasztalódott hogy a' gyermekek hibás, és gyenge diktálása miatt az Isteni Tiszteletben botránkozás, 's rendetlenség efik; ez okra nézve végeztetett hogy ez után a' Templomban mind Vasárnapon, mind hétköznapokon a' Deákok diktálják az éneket 's e végre hétköznapokon is mindenkor leg alább négy Deákok jelennyenek meg az Isteni tiszteleten, akik nem tfak az ének dictálást vigyék véghez hanem a' Clafsista gyermekeken kívül akik ezután is az eddig szokásban vólt mód fzerént a' Templomba mindenkor el fognak járni, a' Kántor mellett az éneklésben is segittségül lesznek, hogy így mind az Isteni tiszteletben az ének hibás dictálása miatt ehető rendetlenség el távoztassék, mind pedig a' Tanulók az éneklés mesterségébe, melyben fzembetünö fogyatkozások van, annál inkább gyakoróltassanak.*⁶⁵

Néhány évtized alatt, a XVIII. században gyorsan végbevitt változtatások miatt már maga az iskola, a tudomány és hagyomány biztos és folyamatos őrzője, továbbadója szenved kétségtelenül fogyatkozásokban. A zavar egyre jobban kihat a gyülekezetre, az egyház egész közösségére. Rá kell döbennünk, hogy a fejlődésként, előrelépésként, felvilágosodásként, önállósodásként közvetített, diadalmenetként felfogott átalakítások egyre inkább temetési menetre hasonlítanak.

Ozory Elek, a városba idegenként érkező utazó 1839 májusában az ősi falak között, a valaha virágzó egyházzenei kultúra helyett lehangelő állapotot talál.

⁶⁴ Uo. 112.

⁶⁵ PML NKO V. 202-a Nagykőrös Város Tanácsának iratai 1636–1847. Tanácsülési jegyzőkönyvek. *Protocollum Miscellaneum pro Annis 1811. 1812. et 1813.* 37.

Vasárnapra azonban visszatértem, mikor a' reggeli nyolczórai harangzúgás engem is az avult egyházba idézett ... Helyfoglalásomkor tüstint szemembe tünt, hogy az egyház' éjszaki részén a' karzatnak is karzata van,⁶⁶ hova, mint öltözetükből és sajtáságos arczvonásaikból gyanítám, a' mesterlegények vannak fölmagasztalva. Ennek irányában az egyház' hátulján van a' diákok' 's éneklőmester' karzata.⁶⁷ Innen kiáltja le egy jótéteményes diák az ének' egyes sorait, 's a' mester, leghatalmasb torokkal a' világon, kezdi és végzi azokat. El nem gondolhatom, miért ragaszkodnak a' nagykőrösiek azon dictáláshoz. Nem tud-e a' város' nagyobb része olvasni, a' mi képtelen, hol olly iskola van? Vagy tán restelnek könyvet hordozni magukkal? Vagy tán sajnálják azon 30 váltó garast, mellyet énekeskönyvért kellene kiadniok? Vagy hát miért? ...⁶⁸

Egy verekedés kapcsán 1770 novemberében forrásaink először jegyzik fel, hogy az istentiszteleten részt vevők közül volt, ill. lehetett olyan személy, aki saját énekeskönyvvel rendelkezett.⁶⁹ Ozory kérdései mögött az 1806-os, országosan bevezetett, 1808-tól nyomtatott, 1813-tól privilégiummal terjesztett „reforménekeskönyv”⁷⁰ befogadásának —a nép részéről elutasításának— lelki vonatkozásai húzódnak meg.

Az új énekeskönyv tényleges bevezetése után néhány évvel megtartott alsó-baranyai püspöki vizitáció (Báthori Gábor, 1817) közelmúltban kiadott iratai⁷¹ is számos tanulságos megjegyzést tartalmaznak témakörünkről (ld. *Melléklet*).

⁶⁶ Feltehetőleg az 1732–33 táján épült, népies növénydíszítéssel ellátott, festett mellvédű karzatról lehet szó. Kovács: *i.m.* 14. A másodbíró számadása csupán a következő feljegyzést tartalmazza: „A Templomban Kar körül dolgozó Aftalos legények[ne]k discre[tive] adt[am] f. 4.” Ez az északi karzat valószínűleg az orgona behelyezésével egybekötött templommagasítás (1854–55) következtében lett kétemeletes karzattá. Kovács Gyula (*i.m.* 22.) szerint azonban ekkor csupán a templom délnyugati végében emeltek az ifjúság számára kettős karzatot. Ezt a kettős (kétszintes), gyenge és keskeny karzatot a templombelső utolsó teljes felújításakor (1876–77) bontják le. Galgóczy: *i.m.* 293.

⁶⁷ Ez lehet az 1764-ben épített keleti karzat.

⁶⁸ Ozory Elek: „Néhány nap Nagy-Kőrösön. (Utazási töredék.)”, *Társalkodó* (1839/39) 153–155. = *Nagykőrösi Kalendárium V* (2002) 63–66. Vö. Antalffy Gyula: *Reformkori magyar városrajzok*. Budapest 1982. 267.

⁶⁹ „Monoki Pál panaszt tett N. Fő Biro Uram előtt, hogy Szarvas Ur Fia a Templombul menvén hazafelé a Bótyta előtt, mikor oda ért Szinte hallya, hogy mondja Szarvas ur az Fiának: No Fiam az a Hunczfut azt mondja; hogy nem fizet meg, ha csak a Laistromot oda nem viszed hozzá, vagy a Város Házához, azt meg halván vissza Hunczfutolta; s arra egy lapáttal rajta ment Szarvas Uram, de meg nem ütötte, hanem a Fia utána esett, és először pofon vágta, 's hajánál fogva a földhöz verte, húzta vont a Sárban, a fejét és pofáját, a maga Énekes Könyvével keménye[n] verte, és terdével 's lábával terdelte a vékonyát 's mellyét.” PML NKO V. 203-a Nagykőrös Város Tanács-törvényszékének iratai 1708–1848(–1850); 8. *Protocolium Juridicum Privilegiati Oppidi Nagy=Kőrös ... Anno Domini MDCLXVIII* [1769-től]. 97.

⁷⁰ Vö. Csomasz Tóth Kálmán: „Nos Franciscus Primus... (1962)”, in Bódiss Tamás (szerk.): *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születése 100. évfordulójára*. Budapest 2003. 544–547. Fekete Csaba: „A Benedek féle énekeskönyv (1806) néhány kérdése”, *Református Egyház XLV* (1993/2) 35–38.

⁷¹ Keresztes Dániel—Hamarkay Ede (szerk.): „A bizalom pecsége alatt”. *Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori levéltári dokumentumok*. [Erdőkeres] 2004.

A XVIII. század közepére zsinati és egyházközségi végzések lassanként eltörlik az óprotestáns liturgia maradványait, s a kántor egyidejűleg gépies előénekes énekvezérré, „szárazkántorrá” lesz. A kántor anyagi és erkölcsi megbecsülése az egyházzeneével együtt egyre mélyebbre süllyed. Az egyház(zene)i hagyománytól való fokozatos eltávolodás a prédikátor és az iskolamester korábbi műveltségbeli és képességbeli azonosságának szükségszerű szétválásában is kiábrázolódik. A kántor a XIX. század elejére a kialakuló új református értelmiség soraiban nem kap helyet, az egyházi szolgálatok alsó fokára kerül, erkölcsi és anyagi megbecsülése is csökken. A „szárazkántor” egyre inkább egyedül marad és sokszor szembe kerül a lelkésszel, a professzor-rektorral, a hozzá- és nem alárendelt diákokkal.

Az egyház és az iskola elkülönülése hozzájárul a hitbeli és egyházzenei folytonosság megsemmisítéséhez. Figyelemre méltó az 1828-ban Nagykőrösön indított egyházkerületi tanügyi rendelet egyik mondata:

De a' Vasárnapi ezen invocatiók: Uram Isten siess stb. Istennek szent fija s. a. t. és ezek a Hétköznapi Invocatiók: «Könyörülj rajtunk, Ha te meg nem tartassz», s. a. t., mellyek[ne]k egészséges füleket sértegető nótáik vagynak, maradjanak el, hogy idővel feledékenységbe menjenek.⁷²

A gyermekek erőltet hangja, a visszhangos templom, az érthetetlen, ismeretlen szöveg, a követhetetlen diktálás, az ezek következtében kialakuló botrány a különböző helyről származó forrásaink közös vonása, amit követ az egyháztól való elidegenedés. A bizonytalanságba kényszerített nép még a hangosan kiabáló diktáló gyermek s a még hangosabban „éneklő” kántor ellenére is hallgat. A karzat magassága és távolsága, majd néhány évtized múltán az orgona bőgése csak fokozták a diktálás és a kántor „intenzitását”, a hallgató gyülekezet ellenállását.

Némelly zsolttárban csak egykét vers az énekelhető. A' mester, kántor e' miatt szökdel az éneklendő versekkel; a' nép, kivált orgonás helyeken, hacsak fülsértő dictálás nem pótolja ki a' hiányt, nem tudja mellyik vers énekeltetik, 's gyakran megesik, hogy mást énekel, mint amaz. Hányszor nem esik meg, hogy a' mester ritkábban előforduló zsolttárt tévén ki, a' nép' nagy része nem tudja annak melódiáját, 's így dadai énekként keringenek a' hamis hangok az egyházban! De mi legfontosb tekintet itten: mi becsesb az időnél? mennyi hasznos, szükséges dolgokat nem tanulhatnának nagyobb és falusi oskoláinkban gyermekeink addig, mig olly legio zsolttári textust és főkép graduale szerinti melódiát betanulni kénytelenek!⁷³

⁷² „A Dunánn inneni Helvétziai Vallástételt követő Fő Tiszt. Szuperintendentzia kebelében levő Gymnasiumok számokra készült Tanítás Methodusa alkalmaztatva a Debreczeni Ref. Collegiumbann fenn álló Tanítás Módjához. Az itt feltett Methodusát a tanításnak figyelemmel megolvasta és jóvá hagyta Báthori Gábor m. k. superintendens, Nánási Fodor Gerzson m. k. Gener. Notarius.” Ádám—Joó: *i.m.* 157.

⁷³ Fáy András: *Óra-mutató*. Pest 1842. 58. (Köszönöm a Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtárának, hogy a ritka kötetet rendelkezésemre bocsátotta.) Részben idézi: Csomasz Tóth Kálmán: „Korálkönyveink százéves története” (1959), 606. In *Hagyomány és haladás*. 602–633.

A bemikrofonozott és kábelhálózatra csatlakoztatott, XXI. századi, Isten nagyobb dicsőségére kezével és lábával lehetőleg ingyen nyomogató és billegető orgonás kántor hangerősítője ellenére sem fogja az elmúlt két évszázadot leénekelni, gyülekezeteinket énekszóra serkenteni. Az egykor elindított folyamat ma sem fejeződött még be! Ekként vezet az út a graduáltól a diktálásig.

Hegedűs József kántor utódául a debreceni kollégiumból hívja meg a városi tanács Vajda Ferencet,⁷⁴ aki Nagykőrös utolsó „szárazkántoraként” működött. Idejében tervezik és viszik végbe az orgonaépítést (1854–55). Vajda kántor úr nem tudott orgonálni, Szotyori Nagy Józsefet hozzák el szintén Debrecenből. De vajon mi lesz az előénekes és az orgonista kántor első együttműködéséből? Vajda —ahogyan Eötvös Károly novellája leírja⁷⁵— bosszút forral. Leéneklei az orgonát. Botrány kerekedik, az öregot nyugdíjba küldik.

„Orgona!

Mi a mennykő az? Katholikusoknál, lutheránusoknál van efféle muzsika. De mire lenne az igaz jó magyar nagy-kőrösi kálvinistánál?

Valami hangszer, úgy mondják. Fennáll a karzaton, czifra szerszám. Sok a sipja. Hátral huzzák, elől fujják, legelől billegetik. Okos emberek azt állítják, orgonával szebb az ének, ünnepélyesebb és áhítatosabb az istentisztelet ...

De a hívő lelkek nagy sokasága nem akart hajlani az okos emberek beszédére. Minek térnénk el az ősi szokástól? Lehet-e áhítatosabb istentisztelet, mint a mikor a hívők serege, öregek és fiatalok, nők és férfiak buzgón énekelik együtt a Zsoltárokat és Dicséreteket? ...

Mind nem használt ez semmit. A pénz meg volt rá, mit csináljanak a pénzzel? Utóbb is megcsináltatták az orgonát, föl is állították a karzaton, a napraforgóvirágos szószékkal szemben.

Gyönyörű volt. ...

Nem örült ennek kántor uram. Sőt nagyon is elkeseredett. Minek oda orgona, a hol az ő hangja szállott az eget felé és az áhítatos szívek felé?

Boszura gondolt.

A kar énekét ő vezette. A legszebb zsoltár számát tűzte ki a táblára. Az orgonás kántor Nagy József⁷⁶ uram volt. Azt ugyan eltúrta Vajda Károly⁷⁷ uram, hogy az orgona az előhangokat elfujja. De azután nekieresztette rettentő hangját s úgy agyonénekelte az orgonát, hogy meg nem hallotta annak hangját többé senki emberfia.

⁷⁴ 1812. február 4-én tárgyalják az utódlás kérdését. PML NKO V. 202-a Nagykőrös Város Tanácsának iratai 1636–1847. Tanácsülési jegyzőkönyvek. *Protocollum Miscellaneum pro Annis 1811. 1812. et 1813.* 158–159.

⁷⁵ Eötvös Károly: *A nagy-kőrösi kántor*, in uő: *Nagyokról és kicsinyekről. Eötvös Károly munkái XIX.* Budapest 1906. 183–191.

⁷⁶ Szotyori Nagy József.

⁷⁷ Helyesen: Vajda Ferenc. Keresztnevét feltehetőleg a későbbi orgonistával, zeneszerzővel, tanítóképezdei tanárral, Oláh Károllyal cserélte össze a novelláiró.

Ezt nem lehetett megbocsátani.
 Leénekelni az orgonát!
 Csuffá lesz Nagy-Kőrös városa. Példabeszédet csináltak belőle.
 Nyomban nyugdíjazták a jó öreg kántort. A mire egyébiránt tisztos kora
 s nagy érdemei miatt ugyis méltó lett volna már.”

Melléklet

Karancs

Most kezd esmeretesebbé lenni [az új énekeskönyv], ennek előtte nagy idegen-
 séggel viseltettek éránta, és azért mert nem esmérték az ujj énekek szépségét,
 és azért mert az ujj énekeket nem tudják ugy könyv nélkül is mint a' régieket,
 könyvet pedig exemplárjai nem léte miatt is ugyan, de kivált szegénységek
 miatt nem vehetvén, az ujj énekeket diktáló gyermek szavát echos levén
 a' Templom nem értették, és így némánn, 's éneklés nélkül kellett maradni azok-
 nak is, a' kik más kor énekelni szoktak, és most is szerettek volna.⁷⁸

Haraszti

Az Újj énekes Könyvet már több ízben kezdtük énekelni: de mindenkor lárma
 lett belőlle, és a Kösség semmiképpen nem akarja bé venni.⁷⁹

Szentlászló

Az Ujj Enekes Könyv nints ugyan bé véve; de nem is zugnak már s nem szol-
 lanak olyan gorombául ellen mint eleinte. Ha Hetköznap enekel a' Mester be-
 lölle, /:Vasárnap nem vólna bátorságos:/ nem lévén Ujj Könyv mélyseges
 halgatás vagyon, tsak maga enekel a' gyermekeivel; Könyörgés után pedig, ha
 ugyan tsak aból kezd mindjárt takarodnak ki. Hogy jobban lábra nem állhat
 a' többek között ezek az okai lehetnek

1^a A tehetösebbek és a' kik rendszerént jobban tudnak énekelni sokan lé-
 vén egy házban, minden Templomba járónak maganak volt edig egy 'Sóltárja,
 mindenkinek kellene hát venni ujjat is. Illyen nagy költséget pedig, /:12 s 13
 Ujj Soltárt venni:/ illyen nagy szűkseg idejen tenni, egynek tartják a' ki nem
 telhető dolgok közzül. Ide jarul meg

2^a Hogy a' Könyv árusok egyedül aból akarván meg gazdagodni, mod nél-
 kül drágán adják; míg magok sok Ujj Soltár Exemplárt nem vehettek, azom-
 ban a nyakokon vólt a' régi azt hitettek el azokkal a' kiknek Könyvre vólt
 szükségek, hogy semmi se leszsz aból a' mint hallatott a' hire; úgy hirével
 együtt el múlt, és hogy jobban meg gyözhessék őket az ujjonnan imprimálta-
 tott Soltárt producalták.⁸⁰

⁷⁸ „A bizalom pecsége alatt” 32.

⁷⁹ Uo. 54.

⁸⁰ Uo. 67–68.

Kórógy

Az Ujj Énekes Könyv gyakran használtatik, ámbár a' mostani drágaság miatt Könyvet nem szerezhethvén a' nép, osztán az Énekes Konyv is a' Compactoroknál 7, 's 8 forintokon árultatván, nagy akadályára van annak tőkélletesen lehető lábra állásának; azomba régihez ragaszkodik a' Nép; a' diktáltatás is, kit a gyermek gyengesége miatt, kit a' miatt is, hogy az egyúgyú Nép egy hoszszu sort nehezen, vagy nem is tarthatmeg elméjében elég alkalmatlan portéka; de tsak ugyan ha élünk meg kell annak lenni.⁸¹

Laskó

Az Ujj Enekes Könyv introducáltatott. A nép örömmel és nagy buzgósággal éneкли annak gyönyörű verseit. Mind Innep, mint hétkőznapokon, a jól és értelmesen olvasó Oskolás Gyermekek diktálják a nép előtt. ... a könyv drágasága miatt, mellyet ugyan is a Compactorok ezen a Tájon 6-7 forinton adnak, 's azért nem lehet diktáltatás nélkül énekelni a Templomban.⁸²

Sepse

Valamennyire. Hogy pedig még egészszen hozzá nem szoktak oka mert Ujj énekes könyveket nem kaphatni. Külőmben dictálás által rá lehetni menni; de ez ritkán esik meg.⁸³

A tordaszentlászlói református templom éneklőszéke.

⁸¹ Uo. 81.

⁸² Uo. 121-122.

⁸³ Uo. 169.